

OZREN DOMITER – IVAN RADMAN-LIVAJA

ISTRAŽIVANJE I KOMUNIKACIJA BAŠTINE U STARIGRADU

Ozren Domiter
Ivan Radman-Livaja
Arheološki muzej u Zagrebu
Trg Nikole Šubića Zrinskog 19
HR 10000 Zagreb
odomiter@amz.hr
iradman@amz.hr

UDK: 902:726.54](497.5 Starigrad)
Pregledni članak
Ur.: 2017-02-01

Predstavljeni su rezultati dosadašnjih arheoloških istraživanja na protopovijesnoj gradini sv. Trojice, nedaleko od Starigrada, te u njezinoj široj zoni koja obuhvaća i bizantinski kastrum. Premda rezultati sondažnih istraživanja i rekognosciranja, te skup nalaza upućuju na dug kontinuitet nastavanja tek će daljnja istraživanja reći više o karakteristikama gradinskog naselja i postojanju pretpostavljene nekropole te značaju i ulozi bizantinskog kastruma u podnožju gradine. Istaknut je i segment prezentacije i komunikacije lokalne baštine kroz integralni pristup, iniciran od Arheološkog muzeja u Zagrebu, uz ostvarene i planirane učinke. Lasersko snimanje iz zraka i izrada digitalnog modela krškog reljefa prepoznato je kao adekvatna metoda budućih istraživanja, s interdisciplinarnim potencijalom.

Ključne riječi: gradina sv. Trojice, bizantinski kastrum, arheološka istraživanja, arheologija za javnost, istraživačko-prezentacijska simbioza, digitalni model reljefa, interdisciplinarnost

Uvod

Proteklih godina istraživački fokus Arheološkog muzeja u Zagrebu i Instituta za arheologiju usmjeren je, među inim lokalitetima, i na gradinu sv. Trojice nedaleko od Starigrada. Uz znanstveno- istraživačku djelatnost te objavu rezultata, dodatna je djelatnost usmjerena i na njihovu komunikaciju lokalnoj zajednici. Takav pristup rezultirao je visokom razinom svijesti među lokalnom populacijom i aktivnim uključenjem lokalnih dionika te je postao zalogom za nastavak istraživanja i prateću prezentaciju baštine Starigrada.

Sl. 1. Pogled na gradinu sv. Trojice, foto: A. Tonc, 2014.

Arheološka istraživanja u zoni gradine sv. Trojice

Arheološka zona sv. Trojice obuhvaća gradinsko naselje pripisano liburnskoj zajednici (Sl. 1.) i bizantsku utvrdu (kastrum) (Sl. 2) u neposrednoj blizini crkve sv. Trojice iznad magistralne ceste, kod naselja Šibuljina u Općini Starigrad. Iako je lokalitet već bio poznat u stručnoj literaturi, na njegov je značaj upozoreno nakon devastacije dijela bedema prilikom gradnje ceste prema zaseocima Jovića i Adžića.¹ U travnju 2009. godine obavljena je reambulacija protopovijesnog liburnskog naselja kao i podnožja gradine sjeverno od bizantske utvrde, pri čemu je uočeno više pogodnih položaja za sondiranje.² Poticaj za istraživanja bio je grobni nalaz datiran u augustovsko doba koji se tumači kao ukop pripadnika augzilijske rimske postrojbe vjerojatnog keltskog porijekla.³

U listopadu 2010. obavljena su prva probna iskopavanja na terasama u podnožju gradinskog naselja. (Sl. 3.) Ukupno je otvoreno šest sondi pri čemu je istražena površina od oko 30 m². Ispod vrlo tankog sloja humusa nalazi

¹ M. DUBOLNIĆ, 2006, 13-14; M. DUBOLNIĆ, 2007, 14.

² I. RADMAN-LIVAJA – M. DIZDAR – A. TONC, 2009; A. TONC, 2010.

³ A. TONC – I. RADMAN-LIVAJA – M. DIZDAR, 2013, 253.

Sl. 2. Vidljivi ostatci bizantinskog utvrđenja, foto: A. Tonc, 2014.

se sloj tamnosmeđe zemlje s kamenjem i pokretnim nalazima, uglavnom keramičkim, a ispod njega je kameni živac. Čini se da je pretežno riječ o materijalu akumuliranom uslijed erozije naseobinskih slojeva s gornjih terasa koje su iznimno bogate materijalom.⁴ U sljedećoj kampanji u listopadu 2012. otvorene su četiri sonde ukupne površine oko 17 m²: dvije na padini u podnožju gradine sjeverno od bizantskog bedema, između makadamske ceste na istoku i suhozidnih ograda na zapadu, a dvije na južnim padinama gradinskog naselja koje su se pokazale kao mnogo bogatije nalazima. Na istom je dijelu uočen i velik broj metalnih površinskih nalaza.⁵ Krajem rujna i početkom listopada 2013. nastavljena su istraživanja. Proširena je i dovršena sonda 4 otvorena u listopadu 2012. te je potvrđeno da se radi o kulturnom sloju znatne debljine (oko 1,5 m), s velikom količinom keramike, amfora, životinjskih kostiju i školjaka. Sonda se nalazi na južnom rubu naselja odnosno unutar perimetra suhozidnih bedema koji polukružno zatvaraju padine u podnožju gradine, izuzev na krajnjem južnom rubu gdje je bedem uništen probijanjem ceste i odnošenjem grade. Materijal prikupljen u sondi 4 akumuliran je erozijom s gornjih terasa,

⁴ A. TONC, 2011.

⁵ A. TONC, 2013.

na što upućuje fragmentiranost nalaza kao i nedostatak ostataka stambenih ili drugih konstrukcija koje se mogu dovesti u vezu s naseobinskim strukturama. Otvorene su i tri nove sonde: sonda 5 nalazi se južno od crkve sv. Trojice (k.č. 2990), na terasama gdje je uočen površinski materijal, a sonde 6 i 7 otvorene su u neposrednoj blizini gradine (k. č. 791/3), odnosno na zaravni nasuprot ulaza i u vrtači ispod sjevernog bedema. Obje su bile sterilne.⁶ U jesen 2014. istraživanja su nastavljena otvaranjem dviju sondi, obje na vršnom istočnom platou gradine. Sonda 8 je otvorena na jugoistočnom dijelu gradinskog platoa, južno od ulaza na gradinu. Sloj zemlje s kamenjem sadržavao je dosta veliku količinu pokretnih nalaza, prvenstveno keramike, ali nisu uočene strukture koje se mogu tumačiti kao ostatci objekata ili konstrukcija (ognjišta, zidova i sl.). Materijal je uglavnom fragmentiran i prisutan u cijelom sloju, bez izraženijih pravilnosti u deponiranju. S obzirom na izražen pad terena, koji postaje još očitiji nakon skidanja zemljanog sloja, najvjerojatnije se radi o sloju nivelacije, odnosno zatrpavanja terena radi poravnjanja hodne površine u blizini bedema. Slično se može primijeniti na situaciju u sondi 9, otvorenoj na platou u blizini sjevernog bedema, prema prostoru tzv. akropole. Također je riječ o vrlo fragmentiranom materijalu, bez veće koncentracije ili struktura koje se mogu tumačiti kao ostatci objekata, pa bi i ovdje moglo biti riječi o nivelacijskom sloju. Od pokretnih nalaza ističu se ulomci fibula tipa Certosa, potom metalni predmet pronađen u sondi 8, SJ 12, koji izgledom podsjeća na *aes formatum* te ulomci keramičke rešetke, vjerojatno od prijenosnog ognjišta iz sonde 9.⁷ Prikupljena pokretna građa iz dosadašnjih kampanja omogućila je okvirno datiranje nalazišta u posljednja stoljeća prije Krista. Nalazi poput amfora Lamboglia 2, numidskog novca i Gnathia keramike smještaju ovaj lokalitet u okvire helenističkog razdoblja, odnosno od 3. stoljeća prije Krista sve do kasnorepublikanskog – augustovskog vremena, na što pak upućuju nalazi Aucissa fibula i zakovica legionarskih cipela u podnožju gradine. Na mogući početak naselja već u razdoblju 5.-4. stoljeća pr. Kr. upućuju pojedini nalazi poput ulomaka fibula tipa Certosa.

Tijekom rujna 2015. istraživanja su nastavljena, te su otvorene dvije sonde, obje na južnom dijelu platoa gradine.⁸ Sonda 10 (dimenzija 5x5m) otvorena je na relativno ravnom dijelu neposredno uz južni rub središnjeg platoa gradine. Sloj zemlje s kamenjem SJ 12 neposredno ispod plitkog humusnog sloja sadržavao je veliku količinu pokretnih nalaza, gotovo isključivo keramike, i to tzv. gradinskog

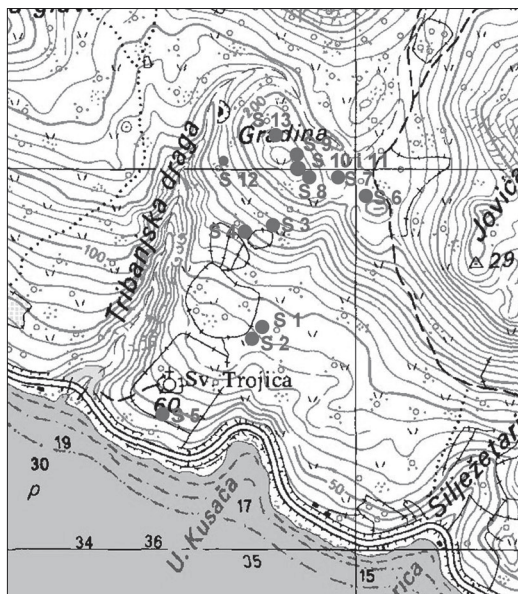
---

⁶ A. TONC – I. RADMAN-LIVAJA, 2014.

⁷ A. TONC – I. RADMAN-LIVAJA – A. BERTOL, 2015.

⁸ I. RADMAN-LIVAJA – A. TONC, 2016.

Sl. 3. Položaj sondi istraženih 2012.-2016. na topografskoj karti mjerila 1: 25000, kartu izradila A. Tonc, 2017.

tipa, ali i nešto fragmenata kasnorepublikanskih amfora, premda u manjem postotku nego što je to bio slučaj u prethodno istraživanim sondama. Nalazi importirane italske keramike su bili sporadični, odnosno daleko rjeđi negoli je to prije bio slučaj. Ipak, nalazi su bili vrlo brojni, a dio posuda će po svemu sudeći biti moguće i rekonstruirati. Preliminarnim uvidom se to posude mahom može definirati kao kuhinjsko posuđe, odnosno kao utilitarno keramičko posuđe namijenjeno uporabi u svakodnevnom životu. Cijeli taj sloj je očito nastao eolskom erozijom. Ispod njega je otkriven sloj SJ 19 koji je protumačen kao podnica. Riječ je o čvrsto utabanoj i zaravnatoj zemlji, mjestimice zapečenoj, koja se – unatoč oštećenjima nastalima od erozije, odnosno od nanesenog kamenja koje je bilo u gornjem sloju – može pratiti po cijeloj površini sonde i koja teksturom i bojom vidno odskače od spomenutog erozijskog sloja. Nisu međutim uočene strukture kao ostatci konstrukcija, poput zidova ili rupa za nosive grede i kolce, niti rubovi podnice, pa se čini da se sonda nalazi usred nekog većeg objekta. Uz sjeverni profil definiran je sloj zemlje s kamenjem – SJ 21 koji djeluje kao mješavina slojeva SJ 12 i 19, odnosno zemlje s većim komadima (nakupinama) zapečene zemlje. Sloj se prostire u čitavoj širini sonde, ali u otprilike 1 m širine od sjevernog profila, a južnu granicu mu definira niz nepravilnog kamenja za

koji nije posve jasno je li riječ o nekom obliku slučajne ili namjerno složene konstrukcije. S obzirom na kratak rok istraživanja, cijela površina je pokrivena geotekstilom i zatrpana jer je odlučeno ostaviti tu podnicu kako bi u budućnosti lakše definirali tlocrt pretpostavljenog objekta. Kao slijedeći korak napravljen je probni rov, tzv. sonda 11 (dimenzija 3x1 m) oko 10 metara sjeverno od sonde 10, na povišenom dijelu platoa. Situacija je u potpunosti odgovarala onome što je otkriveno u većoj sondi: nakon plitkog humusnog sloja slijedio je erozijski sloj SJ 12 bogat keramičkim nalazima, ispod kojeg je otkrivena podnica SJ 19. U probnom rovu smo odlučili skinuti podnicu kako bismo ustanovili što možemo očekivati u sondi 10. Situacija je odgovarala otkrićima iz 2014. godine. Ispod podnice je naime otkriven sloj SJ 20 koji smo definirali kao sloj nivelacije, odnosno sloj zemlje kojim su popunjavane prirodne škrape i pukotine kamena živca radi ravnjanja platoa. Taj sloj nivelacije je sadržavao brojne fragmente keramike (analogne nalazima iz erozijskog sloja) pomiješane sa zemljom i sitnim kamenjem. U pogledu pokretne građe ističe se vrlo malo ulomaka koji se pripisuju kategorijama fine stolne keramike i amfora, kao i vrlo mali broj metalnih predmeta zabilježen u ovosezonskim istraživanjima. Pretežno je riječ o loncima prema vani izvijenog oboda, uglavnom tamnocrveno pečeni kojima je jedini ukras najčešće traka s otiscima ili bradavičasta aplikacija. Javlja se i pune ručke ovalnog presjeka. Slične razlike u kategorijama keramičkog materijala uočene su u usporedbi sonde istraženih 2014. i onih prethodno istraženih na južnim obroncima naselja.⁹ Moguće je da se radi o kronološkim pomacima, odnosno većoj starosti materijala koji se nalazi u vršnim sondama na platou gradine naspram onome prikupljenom na rubnim dijelovima naselja, za koje se uostalom i pretpostavlja da se širilo u kasnijoj fazi. Slijedom toga moglo bi se nalaze u sondama 10 i 11 pripisati ranijoj, moguće čak prvoj fazi naselja. Ostali repertoar keramičke građe – različitih posuda tamnocrveno ili tamnosivo pečene boje, s dosta krupnih primjesa u fakturi – u osnovnim crtama odgovara do sada prikupljenoj građi, iako se može primijetiti nešto manje jezičastih drški. Prikupljeno je vrlo malo metalnih nalaza, sitnijih ulomaka od željeza ili bronce kojima se uglavnom ne može odrediti funkcija, izuzev jedne kovane željezne zakovice. U svakom slučaju prikupljena pokretna građa potvrđuje dosadašnje zaključke o intenzivnom korištenju tog gradinskog položaja tijekom druge polovice 1. tis. pr. Kr.

Svakako valja istaknuti i činjenicu da je u zoni gradine sv. Trojice pronađena i nezanemariva količina vrlo zanimljivih numizmatičkih nalaza, točnije 23 ulomka

---

⁹ A. TONC – I. RADMAN-LIVAJA – A. BERTOL, 2015, 85.

Sl. 4. Fragmenti volka (murex), foto: N. Gostinski, 2016.

aes rude i 22 ulomka *aes formatum*,¹⁰ pronađenih izvan stratigrafskog konteksta kao vjerojatna posljedica odbacivanja od detektoraša, koji su spomenuti materijal smatrali bezvrijednim. Klasifikacija materijala može upućivati na postojanje jedne ili više ostava Mazinskog tipa na području gradine sv. Trojice ili pak na prisutnost individualnih nalaza karakterističnih za ovaj tip ostava.¹¹ S obzirom na to da je riječ o materijalu otkrivenom izvan arheološkog konteksta, tek će buduća istraživanja možda moći ponuditi odgovor na ovo pitanje.

Osim sondažnog istraživanja, ekipa se posvetila i rekognosciranju prostora oko gradine, kojom prilikom je na nekim položajima uočena iznimno velika koncentracija školjaka, točnije volaka (Sl. 4). Slične koncentracije volaka

¹⁰ A. BERTOL 2014, T. 1.

¹¹ A. BERTOL, 2014, 127.

na mediteranskim protohistorijskim i antičkim lokalitetima u pravilu ukazuje na proizvodne centre boja za tkanine. Ne možemo naravno tvrditi da je isti slučaj prisutan i na gradini sv. Trojice, no riječ je o pojavi koja zaslužuje detaljniju pažnju u budućnosti. Moglo bi uistinu biti riječ o tragovima manje proizvodnje na lokalnoj razini za potrebe stanovništva gradine i neposredne okolice.

Arheologija za javnost

Za trajanja trogodišnjeg istraživačkog projekta Arheološki muzej u Zagrebu, "javna ustanova u službi društva i njegova razvitka"¹², svoje je djelovanje usmjerio ka komunikaciji svoje djelatnosti lokalnoj zajednici. Kao jednako znanstvena i ustanova u kulturi, čija djelatnost podrazumijeva svejednako zaštitu, istraživanje, interpretaciju i komuniciranje značaja predmeta te lokaliteta kulturne baštine¹³, znanstveno-istraživačku djelatnost nužno je dopunjena segmentom arheologije za javnost.¹⁴

Lokalna zajednica, lokalne baštinske institucije i, u prvom redu, lokalno stanovništvo, prepoznati su kao ključan dionik i adresat. Interpolacija Muzeja u lokalnu zajednicu primarni je korak kako bi se detektirale i razumjele njezine specifične potrebe te eventualna komplementarnost s potrebama i društvenom ulogom Arheološkog muzeja u Zagrebu. Premda je ishodište interpolacije i interakcije s lokalnom zajednicom u istraživanjima na Gradini sv. Trojice, djelatnost Muzeja, a sukladno prepoznatim potrebama zajednice, proširena je na prezentaciju i komunikaciju svekolike zavičajne baštine (arheološka, povijesna, etnološka, prirodna) i niza spomenika (novovjekovna Večka kula, ranosrednjovjekovna crkva sv. Petra, Mirila – endemski spomenici grobnog rituala, prostorno i kronološki šira arheološka zona oko pretpovijesne gradine sv. Trojice) te umjetničkih djela lokalnih autora (fotografije, filmski uradci). Takav pristup starigradskoj baštini od Arheološkog muzeja u Zagrebu nadilazi ionako široke okvire arheologije za javnost i daje mu heritološki¹⁵ značaj.

Konkretnim operativnim metodama interpolacije prethodilo je strateško promišljanje partnerske mreže i inicijalna spremnost potencijalnih dionika za uključanjem u suradnju.

¹² ICOM-ova definicija Muzeja, Statut ICOM-a, članak 3, stavak 1.

¹³ Zakon o muzejima, članka 3, stavak 1 i 2.

¹⁴ Detaljnije o arheologiji za javnost vidi u: C. R. MCGIMSEY, 1972; T. SCHADLA- HALL, 1999; L. J. RICHARDSON – J. ALMANSA-SANCHEZ, 2015.

¹⁵ Heritologija je teorijski pojam koji objašnjava konvergenciju muzejskih, baštinskih i srodnih disciplina u integralnu mega-struku koja problematiku odnosa prema baštini sagledava široko i cjelovito. Pojam u teoriju uvodi T. Šola 1982. god. na godišnjem sastanku Komiteta ICOM-a u Parizu: *The Systems of Museology and Interdisciplinarity*. Objavljeno u: T. ŠOLA 1984.

Mreža dionika

Razgranata mreža ravnopravnih dionika obuhvaća relevantne lokalne i regionalne institucije na polju baštine: Arheološki muzej Zadar, JU NP Paklenica, TZO Starigrad, kao i lokalnu i regionalnu samoupravu te OŠ Starigrad. Arheološki muzej u Zagrebu prepoznat je kao inicijator i voditelj istraživačkih (uz Institut za arheologiju) te koordinator pratećih komunikacijskih aktivnosti kao centripetalna sila koja iznalazi zajednički nazivnik svim uključenim dionicima. Arheološki muzej u Zagrebu također istupa pred tijelima državne uprave (Konzervatorski ured Ministarstva kulture u Zadru) u ishodu dozvola za istraživanje i postavljanje informacijskih ploča uz lokalitete u široj zoni oko gradine sv. Trojice. Upravo je postavljanje interpretacijskih ploča dobar je primjer inicijative od lokalnog dionika (TZO Starigrad) koja će ju realizirati tijekom 2017. god., a njihov sadržaj oblikovali su kustosi Arheološkog muzeja u Zagrebu i kolege iz Instituta za arheologiju. Deklarativna, financijska, logistička i stručna podrška od svih dionika, koje nikada ni nisu izostale, nužne su za adekvatnu realizaciju bilo koje planirane aktivnosti.

Program popularizacije arheologije u zajednici

Kroz širi nacionalni program popularizacije znanosti "Arheološki susreti u školama",¹⁶ Arheološki muzej u Zagrebu neposredno se obraćao učeničkoj populaciji OŠ Starigrad, objelodanjujući svoju prisutnost u lokalnoj zajednici, komunicirajući svoju djelatnost i društvenu relevantnost, a sve na poučan, zanimljiv i nadahnjujući način. Jednostavnom jednadžbom, dopirući do stotinjak osnovnoškolaca, svijest o prisustvu arheologa i arheološke baštine posredno dopire do gotovo čitave zajednice od oko 1200 stanovnika.

Dinamika programa počiva na nekoliko susreta/posjeta školi koji podrazumijevaju niz predavanja i interaktivnih radionica na temu zavičajne baštine, prezentaciju arheološkog rada, uloge muzeja u suvremenom društvu te sudjelovanje u terenskoj nastavi. Kroz 6 arheoloških susreta unutar godine dane generirano je pregršt učeničkih radova na temu zavičajne baštine, organizirana je učenička razmjena OŠ Starigrad – OŠ P. Hektorovića tijekom koje su učenici 4. razreda OŠ Starigrad 2 dana boravili kod svojih vršnjaka u Starom Gradu, održane su 3 izložbe u koje su interpolirani prikupljeni radovi učenika¹⁷, te

¹⁶ Detaljniji opis programa u: A. BERTOL – O. DOMITER, 2015, 54.

¹⁷ Tekuća arheološka istraživanja i starigradska baština kroz učeničke radove (13.5.-3.7.2016., JU NP Paklenica), Tekuća arheološka istraživanja u Hrvatskoj (20. 7.- 14. 8. 2016., Arheološki muzej Zadar), Starigrad Paklenica – Baština planine i mora, 28.11.- 4.12.2016., Arheološki muzej u Zagrebu)

Sl. 5. Izložba "Tekuća arheološka istraživanja i starigradska baština kroz učeničke radove" u Edukacijsko- prezentacijskom centru NP Paklenica, foto: M. Čavić, 2016.

održane terenske nastave na mirilima i gradini sv. Trojice te u Starogradskom polju na Hvaru. Kao prva manifestacija rezultata programa i njegovih pozitivnih učinaka postavljena je izložba namjenski generiranih učeničkih radova, koja je uklopljena u postojeću muzejsku *pop-up* izložbu informativnog karaktera "Tekuća arheološka istraživanja u Hrvatskoj."¹⁸ Objedinjujuća izložba "Tekuća arheološka istraživanja u Hrvatskoj i starigradska baština kroz učeničke radove" postavljena je u mjesecu svibnju u prostorima Edukacijsko- prezentacijskog centra NP Paklenica (Sl. 5), a u mjesecu srpnju i u Arheološkom muzeju u Zadru, na inicijativu istog muzeja.

---

¹⁸ Izložba Tekuća arheološka istraživanja osmišljena je kao muzeološki oblik komunikacije osnovnih podataka o aktualnim arheološkim istraživanjima na području Hrvatske predstavljenim na posterima velikih dimenzija. Posteru sažeto prezentiraju informacije o lokalitetu i istraživanju kroz fotografije i slikovne prikaze te na taj način pružaju zanimljiv pregled rada na terenu, procesa iskopavanja, kao i pronađene grade.

Sl. 6. (kolaž) Terenska nastava učenika OŠ Starigrad na gradini sv. Trojice (6a), kod Večke kule (6b), crkve sv. Petra (6c) te na mirilima (6d), foto: O. Domiter, 2016.

Provođenjem programa i pratećih aktivnosti (Sl. 6) Muzej izravno ostvaruje svoje društveno poslanje¹⁹, a posljedica ovakvog pristupa je snažno umrežavanje s relevantnim dionicima u lokalnoj zajednici poput TZO Starigrad, NP Paklenica, Arheološkog muzeja u Zadru te naposljetku, ključnim lokalnim dionikom – lokalnom zajednicom koja kroz arheološku baštinu prepoznaje potencijale cjelokupne baštine, adekvatno ju valorizira, prezentira te poima kao razvojnu perspektivu i dodanu vrijednost postojeće turističke ponude, sa svim blagotvornim učincima, ponajprije u intelektualnom te kulturno-identitetskom, ali i, dugoročno gledano, promidžbenom i materijalnom smislu. Lokalno stanovništvo posljedično poprima osobine kustosa; čuva, istražuje i komunicira baštinu, a Škola postaje ishodištem, platformom i jamstvom svakog daljnjeg oblika suradnje koji se potom širi na ostale dionike i cjelokupnu zajednicu.

¹⁹ Dostupno na <http://www.amz.hr/naslovnica/pravo-na-pristup-informacijama/pristup-informacijama.aspx>, 19. 12. 2016.

Ostvareni učinci

Do prosinca 2016. Muzej je u lokalnoj zajednici podigao razinu svijesti ne samo o arheološkoj baštini, već i o kulturnoj baštini u cjelini. Imajući u vidu ne tako davna negativna iskustva s devastacijom baštine²⁰, s punim pravom možemo tvrditi kako je takav odnos spram lokaliteta i spomenika stvar prošlosti. Koncem 2016. godine ishoda je dozvola za postavljanje interpretacijskih ploča uz lokalitete u zoni oko Sv. Trojice i, možda najvažnije, usprkos završetku trogodišnjeg istraživačkog projekta na gradini sv. Trojice, naporima, financijskom podrškom i ljubaznošću lokalne zajednice, ponajprije TZO Starigrad, te minimalnim korištenjem vlastitih sredstava, Arheološki muzej u Zagrebu 2016. godine vodio je osmodnevnu istraživačku kampanju na gradini sv. Trojice, čime je zadržan toliko nužan istraživački kontinuitet i živa prisutnost Muzeja u lokalnoj zajednici.

Ranije je već spomenuta izložba "Tekuća arheološka istraživanja i starigradska baština kroz učeničke radove" postavljena u Starigradu i Zadru, kao i plodonosna suradnja s TZO Starigrad i OŠ Starigrad. Govoreći o vidljivim učincima, posebno valja istaknuti posljednje realiziranu izložbu u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Integralnim pristupom zavičajnoj baštini, izložba "Starigrad Paklenica- Baština planine i mora" prezentira kulturna i prirodna bogatstva Starigrada te kreativnu i umjetničku snagu njegovih stanovnika. Izložba je ostvarena u sklopu programa Baština Hrvatske u Arheološkom muzeju u Zagrebu, kojim se široj publici predstavlja arheološka, prirodna i kulturna baština raznih sredina iz različitih krajeva Hrvatske (Sl. 7). Na taj su način dva komplementarna programa AMZ-a (Arheološki susreti i Baština u AMZ-u²¹) povezana u jednu cjelinu, a baštine i tekovine ranije opisanog programa Tekuća arheološka istraživanja, također komplementarnog izložbenog programa informativnog i popularizacijskog značaja. Izložba "Starigrad Paklenica- Baština planine i mora" obuhvatila je autorske filmove ("Mirila" autora Josipa Zankija, "Babine suze" autorice Marije Ščekić, "Off

²⁰ M. DUBOLNIĆ, 2006, Sl. 6; A. TONC – I. RADMAN-LIVAJA – M. DIZDAR, 2013, 245.

²¹ Baština Hrvatske u AMZ-u osmišljen je kao izložbeni program kojim se široj publici predstavlja ukupna baština raznih krajeva Hrvatske. Zbog svojeg središnjeg mjesta u muzeološkoj prezentaciji i popularizaciji hrvatske arheološke baštine, kao i zbog svoje odgovornosti matične arheološke ustanove najviše razine, AMZ kroz ovaj program integralnim pristupom baštini pojedinih sredina širom Hrvatske nudi svoje prezentacijske i promidžbene kapacitete, kao i profesionalnu, stručnu i logističku pomoć u interpretaciji te kreiranju zaokružene slike elemenata lokalne kulturno-povijesne baštine.

Sl. 7. Svečano otvorenje izložbe "Starigrad Paklenica- Baština planine i mora" u Arheološkom muzeju u Zagrebu, foto: I. Krajcar, 2016.

belay" autora Siniše Mataića, "Penjači" autora Borisa Šepara u produkciji NP Paklenica); autorske fotografije starigradskih fotografa Marka Katića i Kristijana Fešte; likovne, literarne uratke te diorame koje su na temu zavičajne baštine izradili učenici OŠ Starigrad; kopije uzglavlja mirila, perje ptičjih vrsta, postere i promo materijal NP Paklenica, zatim ostalu etnološku građu (ženska podgorska nošnja, tradicionalna pletena torba, tijesak za masline, škip, preslica i vreteno) te arheološku građu generiranu istraživanjima AMZ-a na Gradini sv. Trojice²² uz pretpovijesnu, antičku i srednjovjekovnu građu Argirunta iz funda Arheološkog muzeja Zadar. U organizaciji, financijskoj realizaciji i samom oblikovanju Izložbe sudjelovali su svi dionici te je njeno otvorenje u Arheološkom muzeju u Zagrebu empirijska potvrda dobro promišljene i skladne suradnje ravnopravnih partnera okupljenih oko zavičajne baštine.

²² Na Izložbi je prvi put prezentirana građa s arheoloških istraživanja (2013.- 2016.) na gradini sv. Trojice.

Antikomodifikacija

Kao što je ranije istaknuto, po završetku trogodišnjeg projekta arheoloških istraživanja financiranog od Ministarstva kulture (2016. god.) isto tijelo, usprkos pravovremenoj prijavi projekta na javni natječaj od AMZ-a i Instituta za arheologiju, nije dodijelilo sredstva za istraživanja. Muzej se stoga okrenuo u nacionalnim okvirima još uvijek alternativnom, ali u skorijoj budućnosti nadolazećem modelu financiranja. Lokalni partner TZO Starigrad većim je dijelom financirala osmodnevnu istraživačku kampanju na gradini sv. Trojice u čemu je i Muzej sudjelovao vlastitim resursima; uložnim stručnim znanjem, delegiranjem muzejskih djelatnika, logističkom i administrativnom potporom, angažiranjem vanjskih suradnika i financijskim sredstvima. Nužno je napomenuti kako je potonji značajno umanjen, s obzirom na doprinos TZO Starigrad.

Sličan koncept sufinanciranja primijenjen je i za ostale provedene aktivnosti poput održavanja Arheoloških susreta u Školi, postavljanje izložaba u prostorima AMZd-a, JU NP Paklenica i AMZ-a, organizaciji učeničke razmjene, postavljanje interpretacijskih ploča u zoni oko gradine sv. Trojice. Muzej je u svaku od navedenih aktivnosti ponovno ulagao vlastite resurse, ali opet u manjoj mjeri što je plod međuinstitucionalne suradnje u razgranatoj mreži ravnopravnih dionika koji zajednički sudjeluju u realizaciji na financijskom, logističkom i stručno-znanstvenom polju.

Izvan lokalnih okvira sufinanciranje i zajedničko ulaganje resursa očituje se u dvodnevnoj učeničkoj razmjeni OŠ Starigrad – OŠ Petra Hektorovića Stari Grad, na inicijativu i u koordinaciji Arheološkog muzeja u Zagrebu. Kurikulska terenska nastava u mediteranskom dijelu Hrvatske komplementarna je nastavnom programu Prirode i društva za 4. razred osnovnih škola. Prijevoz učenika na relaciji Starigrad – Split – Starigrad realizirala je JU NP Paklenica, a starigradski učenici bili su smješteni u obiteljima svojih hvarskih vršnjaka. Izvjesno je da će po istom načelu u svibnju biti organiziran posjet starogradskih učenika Starigradu.

Komodifikacija, proces pretvaranja znanja, ideja, usluga, aktivnosti i ljudskog potencijala u robu na tržištu²³ ovdje je u potpunosti anulirana. Arheološka komodifikacija istovjetan je proces koji arheološki materijal, znanja i vještine, arheološki rad, iskustvo te komercijalnu predodžbu arheologije također koristi radi stvaranja profita onima koje ju provode.²⁴ Koliko god primamljiva bila

---

²³ M. ERTMAN – J. WILLIAMS, 2005, 35.

²⁴ G. MOSHENKA, 2010.

tržišno orijentiranim institucijama, u opisanom modelu suradnje komodifikacija je u potpunosti izbjegnuta. Muzej je, podsjećamo, neprofitna javna ustanova financirana javnim novcem. Dapače, javni novac kojim je financiran Muzej i ostali dionici, uloženi su i oplemenjeni u vidu istraživanja uz prateće znanstvene spoznaje, izložbene i edukacijske djelatnosti, komunikaciju i podizanje razine svijesti o baštini s blagotvornim učinkom na njezinu valorizaciju i očuvanje. Minimalnim pojedinačnim ulogom sredstava, umjesto financijskog, ostvaren je znanstveni, kulturni, didaktički i kreativni profit.

Zaključno

Imajući u vidu minuli rad, ostvarene učinke, znanstveni interes relevantnih institucija, istraživački i prezentacijski potencijal zavičajne baštine, proaktivnost dionika i kreativni potencijal zajednice, usudujemo se konstatirati kako su i djelatnosti na kulturno-baštinskom planu razvojna perspektiva Starigrada. Opisanu suradnju i njezin neupitan progres najbolje je opisati kao skladnu, znanstveno-istraživačku i prezentacijsko-komunikacijsku simbiozu.

Premda su modeli umrežavanja, kao i modaliteti promišljanja i upravljanja lokalnom baštinom, u svakoj pojedinoj sredini nužno specifični, mišljenja smo da je koncept primijenjen u Starigradu u velikoj mjeri primjenjiv i u ostalim sredinama u Hrvatskoj. Opisani primjer suradnje trebalo bi pojmiti kao inkluzivan i potencijalno induktivan. Svaka faza i konkretan korak u realizaciji programa anticipirani su i konsenzusom dionika prihvaćeni, što je dovelo do planskog, međuinstitucionalnog i interdisciplinarnog modela upravljanja baštinom.

Široka turistička ponuda dodatno je oplemenjena jednom poučnom stazom- interpretiranom zonom. Stazu mogu koristiti jednako planinari i biciklisti, a makadamskom cestom dostupna je i automobilom. Namijenjena je isto tako turistima, kao i lokalnoj zajednici koja tako upoznaje zavičajnu baštinu. Inicijativa je plod razmjene mišljenja i ideja na relaciji Muzej- TZO Starigrad, sadržaj interpretacijskih ploča oblikovali su kustosi Arheološkog muzeja u Zagrebu, a troškove realizacije snosi TZO Starigrad. Ponudeno rješenje zasigurno će doprinijeti ne samo interpretaciji i valorizaciji, već i zaštiti arheološke zone.

S obzirom na kompleksnost nalazišta, relativno dug kontinuitet nastavanja i prateći potencijal svake vrste, načelan interes za znanstvenu suradnju iskazali su i inozemni partneri, što u eventualnoj realizaciji može rezultirati formiranjem arheoloških škola i interdisciplinarnih istraživačkih kampova s međunarodnim sudjelovanjem.

OŠ Starigrad, u suradnji s Arheološkim muzejom u Zagrebu i uz potporu nadležnih prosvjetnih tijela, može postati oglednim primjerom i regionalnim ishodišnim centrom za provođenje programa Arheoloških susreta, pri čemu nastavno osoblje Škole sudjeluje u realizaciji Programa u regionalnim školama, promičući tako arheologiju, ali i samopromičući zavičajnu baštinu. Visoka razina svijesti među trenutnom školskom populacijom posljedično dovodi do njezina rasta u cjelokupnoj zajednici, a protokom vremena postaje zalogom za budućnost očuvanja baštine.

Arheološka zona oko gradine sv. Trojice kompleksna je i prekriva vrlo veliku površinu s obzirom na to da zona obuhvaća i područje kasnoantičkog kastruma. Pokusnim sondiranjima nije za sada utvrđen položaj protopovijesnog ili ranoantičkog groblja, što je bio primarni cilj početkom istraživanja. No, vrlo zanimljivi nalazi i utvrđena debljina kulturnog sloja potvrđuju veliki potencijal lokaliteta za buduća istraživanja i prezentaciju. Također, otkriće podnice moglo bi napokon pružiti podatke o karakteristikama protopovijesnog naselja ukoliko se u nastavku istraživanja proširi postojeća sonda 10 kako bi se definirali gabariti sloja podnice, kao i moguće prateće strukture te sondu istražilo do zdravice, odnosno kamena živca.

Sezona u jesen 2015. označila je kraj trogodišnjeg ciklusa financiranja istraživanja od Ministarstva kulture. Vrijedi istaknuti pojavu nabijenog zemljanog sloja koji se tumači kao podnica, a koji predstavlja prve utvrđene ostatke objekta na ovom naselju, za koje se pak, na temelju velike količine materijala i debljine kulturnog sloja, mora pretpostaviti intenzivna naseljenost. Slijedi obrada cjelokupne pokretne građe uključujući zooarheološke analize te objava rezultata dosadašnjih istraživanja koja su već preliminarno predstavljena u nekoliko članaka i referata.

Međutim, kako je i ranije naznačeno, financijskom podrškom lokalnih dionika, u prvom redu TZO Starigrad, i ljubaznošću lokalne zajednice, godine 2016. provedena je još jedna istraživačka kampanja, odnosno probno sondiranje tzv. "akropole", to jest najviše točke gradine. U tijeku je obrada materijala i priprema stručne objave. Zasad se može naglasiti da pokretni nalazi ne odudaraju od dosadašnjih otkrića na samoj gradini.

U sljedećoj fazi istraživanja bilo bi poželjno staviti naglasak na nedestruktivne metode istraživanja poput LiDAR-a (*Light Detection and Ranging*) i geofizičkih metoda radi lociranja položaja većeg potencijala za ciljano sondiranje. Vjerujemo da bi naročito dobre rezultate, a s obzirom na krški teren i brojne recentne intervencije u prostoru (suhozidi i sl.), dalo lasersko snimanje iz zraka za dobivanje digitalnog modela reljefa koji bi mogao ukazati

na antropogeno djelovanje, a možda i locirati položaj nekropole koji nije vidljiv u trenutnom pejzažu. Višestruka korist ove istraživačke metode očituje se u činjenici da prikupljeni podaci mogu biti od koristi i drugim znanstvenim disciplinama i strukama. U kontekstu lokalne baštine, opisani model specijalnog istraživanja zasigurno bi dao nove rezultate i spoznaje o životu unutar predstavljene zone te stvorio dugotrajne i neraskidive veze među lokalnom zajednicom i Muzejom na znanstvenom i pratećem prezentacijskom polju, a na opću dobrobit.

Izvori i literatura

- ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZAGREBU, <http://www.amz.hr/naslovnica/pravo-na-pristup-informacijama/pristup-informacijama.aspx>, 22. 01. 2017.
- Anja BERTOL, Individual finds or a coin hoard: Analysis of the Mazin- type material from the Sveta Trojica hill-fort near Starigrad Paklenica, *Miscellanea Historiae Antiquitatis Proceedings of the First Croatian-Hungarian PhD Conference on Ancient History*, Budapest- Debrecen, 21, 2014, 111-142.
- Anja BERTOL – Ozren DOMITER, Arheološki susreti, *Obavijesti Hrvatskog arheološkog društva*, 47, Zagreb, 2015, 54-58.
- Martina DUBOLNIĆ, Prapovijesna nalazišta na području Starigrada Paklenice, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 48, Zadar, 2006, 1-55.
- Martina DUBOLNIĆ, *Argyruntum* i njegov teritorij u antici. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, 49, Zadar, 2007, 1-58.
- Martha ERTMAN – Joan WILLIAMS, Rethinking Commodification, NYU Press, 2005.
- Charles R. McGIMSEY III, Public Archaeology, *American Antiquity*, 41/II, Menasha, 1972, 236- 238.
- Gabriel MOSHENSKA, What is public archaeology?, Present Past, London, 2010.
- Ivan RADMAN-LIVAJA – Marko DIZDAR – Asja TONC, Izvješće o terenskom pregledu područja Tribanj-Krušćica 22.-24. travnja 2009. godine (izvješće, neobjavljeno).
- Ivan RADMAN-LIVAJA – Asja TONC, Rezultati probnih iskopavanja na gradini Svete Trojice 2015. godine. *Annales Instituti Archaeologici XII*, Zagreb, 2016, 152-154.
- Lorna Jane RICHARDSON – Jaime ALMANSA-SANCHEZ, Do you even know what public archaeology is? Trends, theory, practice, ethics, *World Archaeology*, 47/II, Routledge, 2015, 194-211.
- Tim SCHADLA-HALL, Editorial: Public Archaeology, *European Journal of Archaeology*, 2/II, London, 1999, 147- 158.
- Statut ICOM-a, Beč, 2007.
- Tomislav ŠOLA, Prilog mogućoj definiciji muzeologije, *Informatica Museologica*, 15/ I-III, Zagreb, 1984, 8-10.
- Asja TONC, Terenski pregled područja Tribanj-Krušćica – Gradina Sv. Trojica. *Annales Instituti Archaeologici*, VI, Zagreb, 2010, 118-121.

Asja TONC, Rezultati probnih istraživanja na Gradini Sv. Trojice kod Starigrada-Paklenice, 2010, *Annales Instituti Archaeologici*, VII, Zagreb, 2011, 85-87.

Asja TONC, Rezultati probnih istraživanja na Gradini Sv. Trojice 2012. godine. *Annales Instituti Archaeologici*, IX, Zagreb, 2013, 116-120.

Asja TONC – Ivan RADMAN-LIVAJA, Rezultati probnih iskopavanja na gradini Svete Trojice 2013. godine, *Annales Instituti Archaeologici*, X, Zagreb, 2014, 140-143.

Asja TONC – Ivan RADMAN-LIVAJA – Anja BERTOL, Rezultati probnih iskopavanja na gradini Svete Trojice 2014. godine, *Annales Instituti Archaeologici*, XI, Zagreb, 2015, 83-86.

Asja TONC – Ivan RADMAN-LIVAJA – Marko DIZDAR, The warrior grave from Sveta Trojica near Starigrad Paklenica, u: *Weapons and military equipment in a funerary context. Proceedings of the XVII Roman Military Equipment Conference*, M. Sanader, A. Rendić- Miočević, D. Tončinić, I. Radman- Livaja (eds.), Zagreb, 2013, 245- 258.

Zakon o muzejima, *Narodne novine*, 110, Zagreb, 2015.

THE INVESTIGATION AND COMMUNICATION OF HERITAGE IN STARIGRAD

Summary

The results are presented of the existing archaeological investigations at the protohistoric hillfort of Sveta Trojica (Holy Trinity), not far from Starigrad, and in its wider zone that also includes a Byzantine castrum. Although the results of sounding investigations and surveying, and a set of finds point to a long continuity of inhabitation, only further investigation will tell us more about the characteristics of the hillfort type settlement and the existence of a presumed necropolis plus the significance and role of the Byzantine castrum at the foot of the hillfort. Also highlighted is a section about the presentation and communication of the local heritage with an integral approach, initiated by the Archaeological Museum in Zagreb, with the achieved and planned effects. Laser recording from the air and the making of a digital model of the karst relief is recognised as an adequate method for future investigations, with an interdisciplinary potential.

Keywords: Sveta Trojica hillfort, Byzantine castrum, archaeological investigation, public archaeological, investigation-presentation symbiosis, digital model of relief, interdisciplinarity